

Ewa Rott-Pietrzyk

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda*

1. Wprowadzenie

W ostatnich latach, w związku z przeobrażeniami następującymi w Polsce po 1989 r., coraz częściej słychać głosy o potrzebie zmiany przepisów prawa spadkowego, zamieszczonych w księdze czwartej kodeksu cywilnego z 1964 r.¹ W debatach nad prawem spadkowym podkreśla się jednocześnie, że prawo to nie wymaga zbyt głębokiej reformy. Powinno jednak być dostosowane do nowych warunków². Rozważaniom dotyczącym zmian towarzyszy przestroga przed zbyt drastycznym i pochopnym ich dokonywaniem³. Rozważając sens i potrzebę zmian kodeksu cywilnego w zakresie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia warto sięgnąć do wielu normatywnych i nienormatywnych źródeł, począwszy od prawa rzymskiego poprzez ustawodawstwo na ziemiach polskich w czasie zaborów, imponujący dorobek kodyfikacyjny Polski międzywo-

¹ Zob. w szczególności Z. Radwański, *Założenia dalszych prac kodyfikacyjnych na obszarze prawa cywilnego*, PiP 2004, z. 3, s. 11; M. Pazdan, *O potrzebie i kierunkach zmian dziedziczenia ustawowego w polskim prawie cywilnym*, Rejent 2005, nr 9, s. 38 i nast.; S. Wójcik, *O niektórych uregulowaniach w prawie spadkowym. Uwagi de lege ferenda*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiełto, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005, s. 1485 i nast.

² M. Pazdan, *O potrzebie i kierunkach zmian...*, s. 41.

³ S. Wójcik, *O niektórych uregulowaniach...*, s. 1485 i nast.

jennej, aż do dorobku Komisji Kodyfikacyjnej z lat 1956-1962, a także praw krajowych regulujących tę instytucję⁴.

Warto przypomnieć, że w czasie prac nad prawem spadkowym w latach 50-tych, poza umowami dziedziczenia, także umowa o zrzeczenie się dziedziczenia miała swoich przeciwników. Zdecydowanie przeciwstawiał się negatywnemu stanowisku wobec umowy o zrzeczenie się dziedziczenia, przyjętemu w projekcie kodeksu cywilnego PRL z 1954 r., K. Przybyłowski⁵. Dziś może budzić nie lada zdziwienie wyrażane wówczas twierdzenie, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia „zawiera momenty spekulacyjne, tak charakterystyczne dla transakcji w obrocie kapitalistycznym, które dziś występują, to przede wszystkim wśród elementów kułackich” (!)⁶. Podnoszono też wówczas, że cel umowy o dziedziczenie, polegający na rozszerzeniu swobody testowania spadkobiercy „nie zasługuje na to, by był realizowany przez ustawodawcę socjalistycznego”⁷. W obecnej sytuacji społeczno-gospodarczo-politycznej „duchy minionej epoki” nie są nam już straszne. Potrzeba istnienia przepisów dotyczących umowy o zrzeczenie się dziedziczenia nie jest dziś w Polsce kwestionowana. Umowa ta sprawdziła się w praktyce⁸ i odgrywa istotną rolę w zakresie wpływania spadkobiercy na losy majątku po jego śmierci.

⁴ Projekt k.c. z 1954 r. należy natomiast rozpatrywać jako przestrożę, z uwagi na zabarwienie ideologiczne wpływające na jego treść; bliżej M. P a z d a n, *O potrzebie i kierunkach zmian...*, s. 40.

⁵ K. P r z y b y ł o w s k i, *Swoboda testowania (Dziedziczenie testamentowe według projektu kodeksu cywilnego PRL)*, [w:] *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Materiały sesji naukowej 8-10 grudnia 1954 r.*, Warszawa 1955. Podobną opinię wyraził w dyskusji nad projektem k.c. A. O h a n o w i c z, [w:] *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Materiały sesji naukowej 8-10 grudnia 1954 r.*, Warszawa 1955, s. 259, uznając usunięcie z projektu przepisów o zrzeczeniu się spadku w drodze umowy za przedczesne, a także J. G w i a z d o m o r s k i, *Dziedziczenie ustawowe*, [w:] *Materiały dyskusyjne...*, s. 237 i nast.

⁶ Zob. *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Materiały sesji naukowej 8-10 grudnia 1954 r.*, Warszawa 1955, s. 277-278; por. też S. S z e r, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1955, s. 45.

⁷ Por. J. G w i a z d o m o r s k i, *Dziedziczenie ustawowe...*, s. 237, który jednak z uwagi na inne funkcje umowy o zrzeczenie się dziedziczenia optował za jej unormowaniem w k.c.

⁸ Por. m.in. uzasadnienie uchwały SN z dnia 05.02.1993 r. III CZP 10/93, OSNCP 1993, nr 9, poz. 147; uchwała SN z dnia 15.05.1972 r. III CZP 26/72, OSNCP 1972, nr 11, poz. 197.

2. Dopuszczalność zrzeczenia się dziedziczenia w prawach krajowych

Zrzeczenie się dziedziczenia obok umów dziedziczenia *sensu stricto*⁹ jest jedną z niewielu instytucji prawa spadkowego, które nie były znane w prawie rzymskim¹⁰. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie jest instytucją powszechnie przyjmowaną w prawach krajowych. Nie jest dopuszczalna w szczególności w prawie francuskim¹¹ i w systemach prawnych na nim wzorowanych, np. w holenderskim kodeksie cywilnym z 1992 r.¹² W Holandii, już w kodeksie cywilnym z 1838 r. (*Burgerlijk Wetboek*), przyjęto w tym zakresie wzorce francuskie. Zakaz zawierania takich umów wynika z art. 4:4 holenderskiego k.c. z 1992 r. Dla uzasadnienia przyjętego rozwiązania powołuje się argument, że każdy potencjalny spadkobierca powinien mieć swobodę podejmowania decyzji dotyczących spadku przed jego otwarciem¹³. Praktyka notarialna w Holandii nie wskazuje też na potrzebę wprowadzenia do prawa krajowego instytucji zrzeczenia się dziedziczenia¹⁴. W Niderlandach panuje przekonanie, że czynnością, za pomocą której najlepiej można rozrzucić swym majątkiem na wypadek śmierci jest testament jako jednostronna odwołalna czynność prawna. Zasada swobody testowania jest w holenderskim prawie spadkowym wartością najważniejszą, silnie zakorzenioną w tradycji i świa-

⁹ Bliżej na temat umów dziedziczenia w prawie rzymskim E. Rott-Pietrzyk, *Umowa dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 2, s. 162-179 i cyt. tam piśmiennictwo.

¹⁰ J.S. Piątkowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, wyd. 4 zaktual. i uzupeł. przez B. Kordasiewicz, Warszawa 2003, s. 62.

¹¹ Por. art. 971 i art. 1130 francuskiego k.c.

¹² Przepisy księgi czwartej holenderskiego k.c. z 1992 r. o prawie spadkowym weszły w życie 01.01.2003 r. w miejsce księgi drugiej holenderskiego k.c. z 1838 r.; bliżej P. Nuttinck, *A short introduction to the new Dutch Succession law*, Deventer 2002; P. Meiknecht, *Założenia, struktura i treść nowego holenderskiego kodeksu cywilnego*, Przegląd Legislacyjny 2003, nr 1, s. 69-70, 78; *Inheritance Law Legislation of the Netherlands. A translation of the Book 4 of the Dutch Civil Code, procedural provisions and private international law legislation*, by I. Sumner, H. Warendorf, Antwerp-Oxford 2005.

¹³ Tak w odpowiedziach na pytania strony polskiej ekspert holenderski A.L.G.A. Stille, [w:] *Polsko-holenderski projekt współpracy prawnej – wsparcie dla opracowania nowego polskiego kodeksu cywilnego*. Spotkanie robocze dotyczące prawa spadkowego, Katowice 19-21.10.2005 r. (maszynopis), s. 5.

¹⁴ Tamże.

domości prawnej społeczeństwa. Nie ma więc tam zgody na wprowadzanie umów o spadek po osobie żyjącej¹⁵.

Zrzeczenie się dziedziczenia jest natomiast dopuszczalne w prawie austriackim (§ 551 k.c.), niemieckim (§ 2346-2352 k.c.)¹⁶, szwajcarskim (§ 495-497 k.c.), a także w prawach nawiązujących do tradycji austriackiego kodeksu cywilnego, tj. w prawie węgierskim (§ 603-605 k.c.)¹⁷, słoweńskim (art. 140 obowiązującej jeszcze jugosłowiańskiej ustawy z 1976 r. o prawie spadkowym)¹⁸ i chorwackim (ustawa o prawie spadkowym z 2003 r.)¹⁹.

3. Zrzeczenie się dziedziczenia w polskim kodeksie cywilnym

Jedyną dopuszczalną umową o spadek po osobie żyjącej jest w kodeksie cywilnym z 1964 r. umowa o zrzeczenie się dziedziczenia. Umowa ta była uregulowana w prawie spadkowym z 1946 r. (art. 10-14), pominięto ją w projektach kodeksu cywilnego z 1954 i 1955 r., ale po „odwilży” w 1956 r. ponownie wprowadzono ją do projektów z lat 60-tych, dzięki czemu została ostatecznie unormowana w art. 1048-1050 k.c.

¹⁵ Tamże, s. 4-5, 9.

¹⁶ Por. J. Pisuliński, *Zrzeczenie się dziedziczenia w prawie niemieckim*, Rejent 1999, nr 12, s. 59 i nast.

¹⁷ Ustawa nr IV z 1959 r., tekst jednolity w brzmieniu ustawy nr IV z dnia 25.10.1977 r. (węgierski Dz.U. Nr 78), która weszła w życie 01.03.1978 r. Obecnie finalizowane są prace legislacyjne nad nowym węgierskim kodeksem cywilnym. Przepisy o umowach dziedziczenia w nowym k.c. są również dopuszczalne. Przepisy zostały zmienione w zakresie, w jakim praktyka wskazywała na taką potrzebę; zob. bliżej Uwagi dotyczące księgi piątej o prawie spadkowym, *The Conception and Regulatory Syllabus of the new civil code (Version approved for the preparation of the draft of the standard text at the 18.11.2002 meeting of the Codification Committee)*, s. 197, dostępne na stronie http://www.im.hu/download/angol_the_conception.pdf/angol_the_conception.pdf (19.05.2005 r.); *The New civil code concept, approved by and attached to the Annex of Government Resolution 1003/2003 (I. 25)* Korm., s. 16, dostępne na stronach: http://www.download/angol_the_new_civil_code.pdf/angol_the_new_civil_code.pdf, http://www.im.hu/download/angol_succession.pdf/angol_succession.pdf (19.05.2005 r.); K. Z ar ad k i e w i c z, *Od tradycji ABGB do Acquis communautaire. Przemiany prawa cywilnego na Węgrzech i w Słowenii*, Przegląd Legislacyjny 2005, nr 1, s. 29.

¹⁸ Por. K. Z ar ad k i e w i c z, *Od tradycji ABGB...*, s. 39.

¹⁹ Narodne Novine 2003, nr 48, poz. 604.

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w świetle art. 1048 k.c.²⁰, to umowa, mocą której potencjalny spadkobierca zrzeka się dziedziczenia ustawowego po swym spadkodawcy. Stronami tej umowy są: potencjalny spadkobierca należący do kręgu spadkobierców ustawowych danego spadkodawcy i tenże spadkodawca. Z grona spadkobierców ustawowych jedynie gmina i Skarb Państwa, ze względu na charakter swego powołania, nie mogą zrzec się dziedziczenia²¹. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia obejmuje więc wyłącznie dziedziczenie ustawowe²². Nie wyłącza natomiast dziedziczenia testamentowego zrzekającego się²³ ani możliwości jego wystąpienia w roli zapisobiercy. W niektórych prawach krajowych wyłącza ona dziedziczenie zarówno ustawowe, jak i testamentowe, a nawet umowne (jeśli umowa dziedziczenia jest dopuszczalna)²⁴. W austriackim kodeksie cywilnym spadkobierca może zrzec się dziedziczenia wynikającego z wszystkich tytułów prawnych (ustawa, testament, umowa dziedziczenia). W § 603 węgierskiego k.c. z 1959 r.²⁵ istnieje możliwość zrzeczenia się dziedziczenia wynikającego zarówno z ustawy, jak i testamentu. Powstaje pytanie, czy nie należałoby zmienić przyjętego w naszym kodeksie cywilnym rozwiązania i objąć zakresem umowy o zrzeczenie się dziedziczenia także dziedziczenia testamentowego. Warto zwrócić uwagę, że według art. 11 § 2 pr. spadk. z 1946 r. zrzekający się nie dziedziczył, chyba że został powołany do spadku na podstawie testamentu sporządzonego dopiero po zrzeczeniu się. Omawiana umowa wyłączała zatem dziedziczenie ustawowe i testamentowe, z tym zastrzeżeniem, że wyłączenie dotyczyło dziedziczenia na podstawie testamentu sporządzonego przed zawarciem umowy. Pod rządami kodeksu cywil-

²⁰ Por. art. 10 § 1 pr. spadk. z 1946 r.

²¹ Por. art. 935 § 3 i art. 1023 k.c.

²² W austriackim k.c. spadkobierca może zrzec się dziedziczenia wynikającego z wszystkich tytułów prawnych (ustawa, testament, umowa dziedziczenia). W naszym prawie spadkowym z 1946 r. istniała możliwość zrzeczenia się dziedziczenia wynikającego zarówno z ustawy, jak i z testamentu (art. 11 § 2), podobnie w § 603 węgierskiego k.c.

²³ Zob. uchwałę SN z dnia 15.05.1972 r. III CZP 26/72, OSNCP 1972, nr 11, poz. 197, zgodnie z którą „[s]padkobierca ustawowy, który zrzekł się przez umowę z przyszłym spadkodawcą dziedziczenia po nim, może dziedziczyć po tym spadkodawcy na podstawie sporządzonego przez niego testamentu.”

²⁴ Zob. przypis 22.

²⁵ Por. uwagi w przypisie 17.

nego zrzekający się może dziedziczyć na podstawie testamentu sporządzonego zarówno przed, jak i po zrzeczeniu się dziedziczenia. Wydaje się, że warto uszanować tu zasadę swobody testowania i nie rozszerzać zrzeczenia się dziedziczenia na dziedziczenie testamentowe.

Zrzeczenie się dziedziczenia obejmuje poza zrzekającym się spadkobiercą także zstępnych zrzekającego, chyba że w umowie skutek ten wyłączono (art. 1049 § 1 k.c.)²⁶. Wszystkie osoby wyłączone w ten sposób traktowane są tak, jakby nie dożyły otwarcia spadku (art. 1049 § 2 k.c.)²⁷. Ustawa nie dopuszcza możliwości uchylenia zrzeczenia się dziedziczenia w drodze jednostronnej czynności prawnej. Skutek ten można osiągnąć wyłącznie przez zawarcie umowy uchylającej zrzeczenie się dziedziczenia (art. 1050 k.c.)²⁸. Umowę tę zawiera spadkodawca i spadkobierca ustawowy będący stroną umowy, a w razie jego śmierci zstępny lub zstępni, na których rozciągają się jej skutki²⁹. Dopuszczalne jest także zawarcie umowy zmieniającej zrzeczenie się dziedziczenia (arg. *a maiori ad minus*)³⁰. Zarówno umowa o zrzeczenie się dziedziczenia, jak i umowa ją uchylająca bądź zmieniająca powinny być dokonane w formie aktu notarialnego (art. 1048 zd. 2 i art. 1050 zd. 2)³¹.

Umowy o zrzeczenie się dziedziczenia nie powinny obejmować się zakresem pojęcia rozrządzenie ostatniej woli, choć wywołuje skutki prawne w chwili śmierci spadkodawcy. Biorąc pod uwagę moment wystąpienia skutków tej czynności, jest ona czynnością *mortis causa*³², tyle że nie śmierć zrzekającego się jest tu istotna, lecz osoby, wobec której zrzeczenie się następuje³³. Zrzeczenie się dziedziczenia nie jest zaliczane do czynności prawnych zobowiązujących, rozporządzających³⁴ ani też przysparzają-

²⁶ Por. art. 12 § 1 pr. spadk. z 1946 r.

²⁷ Por. art. 12 § 2 pr. spadk. z 1946 r.

²⁸ Por. art. 14 pr. spadk. z 1946 r.

²⁹ Tak M. Pazdana, [w:] *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz do art. 450-1088*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2005, s. 1110.

³⁰ Tamże.

³¹ Por. art. 10 § 1 zd. 2 i art. 14 zd. 2 pr. spadk. z 1946 r.

³² Tak Z. Radwański, [w:] *System prawa prywatnego*, t. II pod red. Z. Radwańskiego, Warszawa 2002, s. 217.

³³ Tak M. Pazdana, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1105; M. Niedośpiał, *Swoboda testowania*, Bielsko-Biała 2004, s. 17-18.

³⁴ Zdaniem M. Pazdana, z pozycji zrzekającego się umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest jednak czynnością prawną podobną do czynności prawnych rozporządzają-

cych³⁵. Czynność ta nie ma też charakteru osobistego, a więc każda ze stron może posłużyć się pełnomocnikiem³⁶. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie jest umową odpłatną, a tym bardziej wzajemną, nawet wówczas gdy zrzeczeniu się dziedziczenia towarzyszy przysporzenie na rzecz zrzekającego się³⁷. W razie braku jakiegokolwiek przysporzenia jako rekompensaty za zrzeczenie się dziedziczenia umowa nie ma charakteru darowizny³⁸.

4. Zastosowanie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w praktyce

W latach 70-tych przeprowadzono badania dotyczące wykorzystania w praktyce notarialnej umów dotyczących spadku, w tym umów o zrzeczenie się dziedziczenia³⁹. Wskazują one, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest instrumentem potrzebnym, użytecznym i wykorzystywanym w praktyce notarialnej. Obserwacja praktyki notarialnej w dniu dzisiejszym nie prowadzi do wniosku, że rola tej instytucji jest mniejsza. Wręcz przeciwnie. W zmienionych po 1989 r. warunkach społecznych i gospodarczych, z uwagi na funkcje, jakie pełni, może być wykorzystywana jeszcze częściej⁴⁰. Rola, jaką odgrywa w praktyce, jest istotna. Pozytywną funkcją umowy o zrzeczenie się dziedziczenia jest powiązanie jej z dokonaniem przysporzeń na rzecz określonych osób⁴¹. W aktach

cych; M. P a z d a n, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rejent 1997, nr 4, s. 184; t e n ż e, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1105.

³⁵ Bliżej odnośnie do spornego charakteru prawnego umowy o zrzeczenie się dziedziczenia zob. M. P a z d a n, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1105 i cytowane tam piśmiennictwo.

³⁶ Forma pełnomocnictwa powinna czynić zadość wymogom wynikającym z art. 99 § 1 w zw. z art. 1048 k.c.

³⁷ Tak J.S. P i ą t o w s k i, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 1973, s. 62; A. O l e s z k o, *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, Nowe Prawo 1977, nr 3, s. 841-842; J. K o s i k, *System prawa cywilnego*, t. IV: *Prawo spadkowe*, red. J.S. Piątowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1986, s. 585; M. P a z d a n, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia...*, s. 184.

³⁸ M. P a z d a n, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia...*, s. 183, 184; t e n ż e, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1105.

³⁹ Bliżej na ten temat A. O l e s z k o, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 838 i nast.

⁴⁰ W ostatnich latach badania praktyki notarialnej w tym zakresie nie były prowadzone.

⁴¹ Por. J. K o s i k, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 584.

notarialnych dość często podaje się przyczynę zrzeczenia się dziedziczenia⁴². Tytułem przykładu można wymienić wyposaŹenie dzieci przez rodziców z okazji zawarcia związku małŹeńskiego (tzw. posag) albo chęć eliminacji jednego z zstępných z kręgu przyszłych spadkobierców w celu uniknięcia sporów dotyczących spadku, mogących powstać między współspadkobiercami⁴³. Praktyka notarialna wykazuje, Źe w takich sytuacjach najczęściej zawierane sà między tymi samymi podmiotami dwie oddzielne umowy w formie aktu notarialnego: umowa darowizny, a następnie umowa o zrzeczenie się dziedziczenia⁴⁴. Nie ma zresztà przeszkód, aby oświadczenia woli stron dotyczące obu umów zostały objęte jednym aktem notarialnym. W takim przypadku umowa o zrzeczenie się dziedziczenia pozostaje nadal umową odrębnà i zasadniczo nie dzieli losów drugiej umowy, chyba Źe co innego wynika z jej treści⁴⁵ lub w odniesieniu do obu umów zachodzi ta sama przyczyna nieważności (np. brak zdolności do czynności prawnych). Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia wyłącza wówczas od dziedziczenia spadkobiercę ustawowego, który otrzymał przysporzenie. Nie powstaje więc problem zaliczenia darowizny na poczet schedy spadkowej⁴⁶. W praktyce obrotu zrzeczenie się dziedziczenia towarzyszy więc często innej umowie zawartej między tymi samymi stronami. Umową tà moŹe być zresztà nie tylko darowizna, ale i majątkowa umowa małŹeńska⁴⁷.

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest takŹe dobrym instrumentem do pozbawienia spadkobiercy ustawowego prawa do zachowku, w przypadku gdy zachodzi przyczyna wydziedziczenia. Daje ona wówczas spadkodawcy gwarancję, Źe spadkobierca ustawowy po jego śmierci nie będzie miał moŹliwości skutecznego podniesienia roszczeń o zachowek⁴⁸. Owa gwarancja jest związana z tym, Źe niezmiernie trudne, a w wielu

⁴² Wskazuje na to A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 841.

⁴³ Tak też S. Wójcik, *Podstawy prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 2002, s. 31.

⁴⁴ A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 841.

⁴⁵ M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1106.

⁴⁶ Por. J. Gwiądomorski, *Dziedziczenie ustawowe...*, s. 237, 238; ten Źe, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1972, s. 70; J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 589.

⁴⁷ Tak M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1106.

⁴⁸ Por. J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 590.

przypadkach niemożliwe dla spadkobiercy, jest obalenie umowy zawartej przez niego ze spadkodawcą w formie aktu notarialnego. W praktyce dużo prostsze wydaje się wykazanie przez wydziedziczonego spadkobiercę braku przyczyny wydziedziczenia.

Institucję zrzeczenia się dziedziczenia można też wykorzystać w celu rozszerzenia swobody testowania. Chodzi tu w szczególności o sytuacje, w których spadkodawca, z jednej strony, ma spadkobierców ustawowych, co do których brak przyczyn wydziedziczenia (art. 1008 k.c.), a z drugiej, zamierza rozrządzić całym majątkiem na rzecz osoby pozostającej poza kręgiem jego spadkobierców, wskazanych w tytule drugim księgi czwartej kodeksu cywilnego⁴⁹.

5. Spory wokół umowy o zrzeczenie się dziedziczenia

Z treścią umowy o zrzeczenie się dziedziczenia wiąże się wiele kwestii spornych. Chodzi tu w szczególności o dopuszczalność warunku zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść określonej osoby, dopuszczalność częściowego zrzeczenia się dziedziczenia, ograniczonego np. do ułamkowej części spadku, mającemu przyspaść zrzekającemu się spadkobiercy na podstawie dziedziczenia ustawowego, lub gospodarstwa rolnego, a także dopuszczalność zrzeczenia się jedynie prawa do zachowku⁵⁰.

Należy przyjąć, że klauzula zastrzegająca warunek w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia jest dopuszczalna⁵¹. Z właściwości (natury) tej umowy nie da się wywieść zakazu wprowadzenia do jej treści dodatkowego zastrzeżenia umownego, jakim jest warunek⁵². W razie jego zastrzeżenia do oceny umowy spadkodawcy ze spadkobiercą powinny znaleźć w tym zakresie zastosowanie przepisy księgi pierwszej kodeksu cywilnego o warunku (art. 89-94). W doktrynie prezentowane jest też

⁴⁹ Tamże, s. 589.

⁵⁰ Na ten katalog kwestii spornych zwraca uwagę M. Paździan, *Kodeks cywilny...*, s. 1105-1106.

⁵¹ A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 844, 845; S. Piątkowski, *Prawo spadkowe...*, s. 62; M. Paździan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1107; M. Sychowicz, [w:] *Kodeks cywilny*, t. II, art. 353-1088, praca zbiorowa, Warszawa 2005, s. 960; por. jednak E. Skowrońska, *Glosa do uchwały SN z 5.2.1993 r. III CZP 10/93*, OSP 1994, nr 5, poz. 83, s. 217.

⁵² Tak M. Paździan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1107. Za dopuszczalnością zastrzeżenia warunku opowiedział się też SN w uzasadnieniu uchwały SN z dnia 05.02.1993 r. III CZP

stanowisko odmienne. Niektórzy autorzy uznają tę umowę za czynność prawną bezwarunkową⁵³.

Sporna jest także dopuszczalność zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść określonej osoby⁵⁴. Do przepisów kodeksu cywilnego nie wprowadzono bowiem regulacji z art. 13 pr. spadk. z 1946 r. Wątpliwe jednak jest twierdzenie, że odwołanie się do tego argumentu wystarczy do przyjęcia tezy o niedopuszczalności zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść określonej osoby. W piśmiennictwie wyrażono opinię, że brak odpowiednika art. 13 pr. spadk. z 1946 r. niczego nie przesądza, gdyż przy kodyfikacji prawa spadkowego pominięto wiele przepisów dekretu o prawie spadkowym z 1946 r. Zabieg ten nie oznaczał w wielu przypadkach zamiaru wprowadzenia w ten sposób zmian w dotychczasowym stanie prawnym⁵⁵. Słusznie zwrócono uwagę, że art. 13 pr. spadk. nie wprowadzał specjalnego przyzwolenia na zrzeczenie się dziedziczenia na korzyść innej

10/93, OSNCP 1993, nr 9, poz. 147, stwierdzając, że „za takim stanowiskiem przemawia dodatkowo brak jakichkolwiek racji jurydycznych mogących przekonywać do tezy, że właściwości analizowanej umowy sprzeciwiają się czynieniu przez zrzekającego się zastrzeżeń o cechach warunku cywilnoprawnego”. W ten sposób SN w rozpatrywanej sprawie nie podzielił zapatrywania Sądu Najwyższego przedstawionego w postanowieniu z dnia 20.03.1984 r. III CRN 35/84, OSNCP 1984, nr 10, poz. 184.

⁵³ J. Pietrzykowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, Warszawa 1972, s. 1988; L. Stecki, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, t. II pod red. J. Winiarza, Warszawa 1989, s. 900.

⁵⁴ Za dopuszczalnością zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść określonej osoby opowiadają się: W. Hans, *Umowy dotyczące spadku*, NP 1967, nr 2, s. 244; A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 845; J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 584; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe...*, s. 63; M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1107; M. Sychowicz, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 960, a w judykaturze SN w uchwale z dnia 05.02.1993 r. III CZP 10/93, OSNCP 1993, nr 9, poz. 147; odmiennego zdania są: B. Dobrzański, *Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 wprowadzi kodeks cywilny?*, Palestra 1964, nr 7, s. 20; J. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, Warszawa 1972, s. 1988; L. Stecki, [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, s. 900; J. Gwiadomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 80; E. Skowrońska, *Glosa do uchwały SN z 5.2.1993 r.*, III CZP 10/93, OSP 1994, nr 5, poz. 83, s. 217; J. Ignaczewski, *Prawo spadkowe. Art. 922-1088 KC. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 307; E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga IV: Spadki*, 2005, s. 253; tak też SN w postanowieniu z dnia 20.03.1984 r. III CRN 35/84, OSNCP 1984, nr 10, poz. 184.

⁵⁵ Tak A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 844, który jako przykład podaje art. 97 pr. spadk., dotyczący ustanowienia spadkobiercy. Jego pominięcie nie oznacza

osoby. Przepis ten oparto na założeniu, że możliwość zrzeczenia się nie tylko bezwarunkowego, ale i warunkowego, tj. na rzecz oznaczonej osoby, wynika już z samej umowy (art. 10 pr. spadk.) i nie ma potrzeby odwoływania się do przepisów ogólnych o warunku⁵⁶.

Sąd Najwyższy⁵⁷ także opowiedział się za dopuszczalnością zawierania pod rządem kodeksu cywilnego umów o zrzeczenie się dziedziczenia na korzyść innej osoby. Zdaniem SN, art. 13 pr. spadk. „nie wprowadzał przyzwolenia dla takiej postaci zrzeczenia (jego dopuszczalność wynikała z ogółu przepisów prawa cywilnego), lecz miał charakter ustawowej dyrektywy interpretacyjnej, wyznaczającej kierunek wykładni art. 10 pr. spadk. w zw. z art. 77 i nast. ustawy z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. z 1950 r. Nr 34, poz. 311 ze zm.), a przedtem dekretu z dnia 12 listopada 1946 r. (Dz.U. RP 1946 r. Nr 67, poz. 369). W razie wątpliwości – wyjaśniał przepis art. 13 pr. spadkowego – zrzeczenie się prawa do dziedziczenia na korzyść innej osoby należy traktować jako zrzeczenie się pod warunkiem, że osoba ta będzie dziedziczyć. Tak więc opuszczenie tego przepisu w kodeksie cywilnym może oznaczać tylko to, że prawodawca odstąpił od krępowania sędziego normą zawężającą zakres jego swobody w stosowaniu wykładni prawa. Wnioski dalej idące są pozbawione podstaw. Przy ocenie rozważanego zagadnienia prawnego SN podkreślił także cele utylitarne umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Zwrócił uwagę, że choć umowa ta nie została normatywnie powiązana z innymi umowami, „to jednak w obrocie występuje ona powszechnie w ścisłym zespoleniu z darowizną; zrzeczenie jest wówczas aktem obdarowanego, rezygnującego w następstwie przysporzenia z ekspektatywy nabycia spadku po darczyńcy. Układ rodzinny lub sytuacja majątkowa stwarzają przy tym – jak w niniejszej sprawie – potrzebę (moralną powinność) zrzeczenia się dziedziczenia na rzecz innego spad-

zmiany stanu prawnego. Obecnie bowiem nie ulega wątpliwości, że spadkodawca nie konieczne musi oznaczać spadkobiercy imiennie. Wystarczy, że po śmierci testatora będzie można go oznaczyć.

⁵⁶ Tak J. K o s i k, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 584.

⁵⁷ Uchwała SN z dnia 05.02.1993 r. III CZP 10/93, OSNCP 1993, nr 9, poz. 147 z głosem E. Skowrońskiej, OSP 1994, nr 5, poz. 83, s. 217, aprobującą tezę uchwały, krytyczną w odniesieniu do fragmentu uzasadnienia dotyczącego możliwości zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia na korzyść innej osoby.

kobiercy, co daje kontrahentom poczucie sprawiedliwości i stabilizacji, jak też zapobiega ewentualnym sporom w dziale spadku, szczególnie przy zaliczaniu na schedę spadkową otrzymanych darowizn (art. 1039 i nast. k.c.).” Odrzucenie dopuszczalności zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść osoby trzeciej byłoby równoznaczne z istotnym ograniczeniem użyteczności tego typu umów, mających w prawie cywilnym długotrwałą tradycję⁵⁸. Sąd Najwyższy odwołał się także do argumentu historycznego, wskazując, że obowiązujący w dzielnicy austriackiej przepis § 551 austriackiego k.c., podobnie jak przepis art. 1048 k.c., nie przewidywał wyraźnie zrzeczenia się na rzecz innej osoby, a mimo to zrzeczenie takie było w nauce i judykaturze jednoznacznie uznane za dopuszczalne⁵⁹.

W piśmiennictwie natomiast zwrócono uwagę, że omawiana umowa nie stanowi prawdziwego *pactum in favorem tertii* (por. art. 393 § 1 k.c.). Nie można jednak zaprzeczyć, że umowa zawsze działa na korzyść jakichś osób (innych spadkobierców ustawowych lub spadkobierców testamentowych). Wyrażono w związku z tym opinię, że należy dopuścić możliwość uzależnienia skuteczności zrzeczenia się dziedziczenia od tego, czy w wyniku tej czynności prawnej odniesie korzyść określona osoba. Cel ten można osiągnąć przez zastrzeżenie w umowie odpowiednio sformułowanego warunku, który może polegać na powołaniu do dziedziczenia w chwili otwarcia spadku określonej osoby na podstawie ustawy lub testamentu⁶⁰. Podkreślono równocześnie, że nie jest w każdym razie dopuszczalne wskazanie w umowie spadkobiercy, który ma dziedziczyć w miejsce zrzekającego się. Umowa ta, podobnie jak umowa dziedziczenia *sensu stricto*, nie może stanowić tytułu powołania do dziedziczenia (art. 941 w zw. z art. 1047 k.c.)⁶¹.

Jeśli chodzi o dopuszczalność częściowego zrzeczenia się dziedziczenia, wydaje się na pierwszy rzut oka, że przeciwko niej *de lege lata*

⁵⁸ Tak S.J. Piątkowski, *Prawo spadkowe...*, s. 63; J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 584.

⁵⁹ Por. orzeczenie SN z dnia 13.03.1923 r. R. 27/23, OSP 1924/III, poz. 15.

⁶⁰ Tak M. Paźdzan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1107; podobnie M. Sychowicz, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 960.

⁶¹ Tak M. Paźdzan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1107; M. Sychowicz, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 960; por. też wyrok SN z dnia 20.03.1984 r. III CRN 35/84, OSNCP 1984, nr 10, poz. 184.

przemawia sposób ujęcia skutków zrzeczenia się dziedziczenia w art. 1049 § 2 k.c. Zrzekającego się oraz jego zstępnych, których obejmuje zrzeczenie się dziedziczenia, traktuje się tak, jakby nie dożyli otwarcia spadku. Za dopuszczalnością częściowego zrzeczenia się dziedziczenia przemawia jednak kilka argumentów. Po pierwsze, art. 1048-1050 nie wprowadzają zakazu częściowego zrzeczenia się dziedziczenia.⁶² Po drugie, odwołując się do argumentu *a maiori ad minus*, można wnioskować, że jeżeli ustawa dopuszcza zrzeczenie się dziedziczenia w całości, to tym bardziej w części⁶³. Nie należy też tracić z pola widzenia tego, że dopuszczenie częściowego zrzeczenia się dziedziczenia, np. ograniczonego do ułamkowej części spadku (lub udziału w spadku)⁶⁴ czy też gospodarstwa rolnego⁶⁵, umożliwiłoby realizację pożądaných w praktyce celów⁶⁶. Stanowisko uznające dopuszczalność częściowego zrzeczenia się dziedziczenia, z uwagi na ważne funkcje, które takie zrzeczenie może spełniać w praktyce, jest rozsądne i słuszne.

Należy także dopuścić możliwość zrzeczenia się jedynie prawa do zachowku⁶⁷. Możliwość taką zawierał *expressis verbis* art. 10 § 2 pr. spadk. z 1946 r. Pominięcie tej regulacji w kodeksie cywilnym z 1964 r. mogłoby wskazywać, że ustawodawca chciał wyłączyć w ten sposób możliwość zawierania umów o zrzeczenie się dziedziczenia ograniczonych do zachowku. Nie jest to jednak – i w tym przypadku – argument wystarczający do przyjęcia restrykcyjnego stanowiska. Również przy ocenie zrzeczenia się jedynie prawa do zachowku warto odwołać się do argumentów natury praktycznej. Otóż zrzeczenie ograniczone wyłącznie

⁶² Tak J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 152; J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 585.

⁶³ Tak A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 846; M. Niedośpiał, *Swoboda testowania...*, s. 20.

⁶⁴ Za dopuszczalnością częściowego zrzeczenia się dziedziczenia opowiedzieli się J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 587; M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1108; M. Sychowicz, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 960.

⁶⁵ Bliżej A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 846.

⁶⁶ Bliżej M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1108.

⁶⁷ Za tą możliwością opowiedzieli się: W. Hańs, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 244; J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego...*, s. 587; M. Niedośpiał, *Swoboda testowania...*, s. 19; M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1108; odmiennie J. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny...*, L. Stecki, *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, s. 900; E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, s. 253-254.

do zachowku może być użyteczne, w sytuacji gdy uprawnionemu do zachowku należałby się zachówek o wartości znacznie przewyższającej wartość uzyskanego przez niego majątku na podstawie dziedziczenia ustawowego lub testamentowego⁶⁸. Zrzeczenie się prawa do zachowku w związku z brzmieniem art. 1049 § 2 k.c.⁶⁹ prowadzi do tego, że zrzekający się jest traktowany tak, jakby nie dożył otwarcia spadku, ale – co wymaga podkreślenia – tylko przy rozpatrywaniu prawa do zachowku.⁷⁰ Zrzeczenie ograniczone do zachowku nie pozbawia zatem osoby zrzekającej się pozycji spadkobiercy⁷¹. Warto też dodać, że podobnie jak przy częściowym zrzeczeniu się dziedziczenia, także przy uzasadnianiu dopuszczalności zrzeczenia się jedynie prawa do zachowku można posłużyć się argumentem *a maiori ad minus*.

6. Uwagi końcowe

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia utrwaliła się na dobre w polskiej praktyce notarialnej i świadomości społecznej. Z góry musiałyby być skazane na niepowodzenie rozważania dotyczące usunięcia tej instytucji z naszego prawa spadkowego. Otwarta jest natomiast kwestia, czy umowa ta powinna pozostać w kodeksie cywilnym w dotychczasowej postaci, czy też konieczna jest zmiana regulacji prawnej w tym zakresie, w szczególności w odniesieniu do kwestii spornych. Nie zawsze do rozstrzygnięcia tych kwestii niezbędna jest ingerencja ustawodawcy. Powinny one być rozstrzygane przede wszystkim w drodze rozsądnej wykładni, a praktyka orzecznicza wskazuje, że jest to możliwe⁷². Warto jednak rozważyć przywrócenie do kodeksu cywilnego regulacji zamieszczonych w art. 10 § 2⁷³

⁶⁸ Tak M. Paźdzan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1108.

⁶⁹ Por. art. 12 § 2 pr. spadk. z 1946 r.

⁷⁰ Tak słusznie M. Paźdzan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1108.

⁷¹ Por. jednak E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, s. 254.

⁷² Dobrym przykładem jest powoływana kilkakrotnie uchwała SN z dnia 05.02.1993 r., III CZP 10/93, OSNCP 1993, nr 9, poz. 147, w której sąd ten uznał jednocześnie dopuszczalność zastrzegania warunku przy umowach o zrzeczenie się dziedziczenia oraz dopuszczalność zawierania tego, typu umów na korzyść określonej osoby.

⁷³ Por. § 605 ust. 1 zd. 2, zgodnie z którym „[z]rzeczenie się zachowku nie oznacza zrzeczenia się tego co przypada zrzekającemu się z innych prawnych tytułów dziedziczenia”; *Węgierski kodeks cywilny*, przekł. M. Dobrowolny, Warszawa 1984. W nowym ko-

i art. 13⁷⁴ pr. spadk. z 1946 r. Przy założeniu, że wykładnią unormowanych tymi przepisami instytucji będzie nadal im życzliwa, można by było w zasadzie przyjąć, że nie istnieje potrzeba uzupełniania przepisów kodeksu cywilnego w tym względzie. W praktyce jednak, w przypadku zamiaru wykorzystania przez potencjalnego spadkodawcę instrumentu, co do którego zachodzą spory, notariusze mogą proponować osobom zainteresowanym skorzystanie z innych, bezpiecznych, niebudzących wątpliwości instytucji, które nie zawsze spełniają oczekiwania zainteresowanych⁷⁵. Praktyka wskazuje, że wymienione wyżej „kłopotliwe”, bo sporne, instytucje są potrzebne. Przy pomocy takich narzędzi, jak zrzeczenie się dziedziczenia na korzyść określonej osoby, zawarcie warunkowej umowy zrzeczenia się dziedziczenia (w innym zakresie niż odniesienie korzyści przez określoną osobę), częściowe zrzeczenia się dziedziczenia czy zrzeczenie się prawa do zachowku, co podkreślono w doktrynie, „strony mogą rozwiązywać skomplikowane sytuacje życiowe i osiągnąć pożądane i zasługujące na wsparcie cele”⁷⁶. Prawdą jest, że trudno podważyć użyteczność tych instytucji czy też w sposób niebudzący wątpliwości uzasadnić twierdzenie, że wykładnią im przychylna jest wykładnią *contra legem*. Mimo to spory dotyczące tych instrumentów prawnych wciąż trwają. Przedstawiciele doktryny, zajmujący odmienne stanowiska, podtrzymują je w najnowszych komentarzach do przepisów prawa spadkowego. Nie ułatwia to życia osobom zainteresowanym wykorzystaniem instrumentów, których spór dotyczy. Istniejąca sytuacja nie ułatwia także zadania sędziom i notariuszom. W takim stanie rzeczy warto rozważyć przywrócenie regulacji przewidzianych w art. 10 § 2 i art. 13 pr. spadk. z 1946 r. i włączenie ich do księgi czwartej Kodeksu cywilnego z 1964 r.⁷⁷

deksie cywilnym, który zastąpi kodeks z 1959 r. nie proponuje się zmian w tym zakresie; zob. też przyp. 17.

⁷⁴ Por. § 604 ust. 2 zd. 1, zgodnie z którym „[w] razie wątpliwości zrzeczenie się na rzecz określonej osoby dotyczy tylko sytuacji, gdy ta osoba dziedziczy po spadkodawcy”. W nowym kodeksie cywilnym, który zastąpi kodeks z 1959 r., nie proponuje się zmian w tym zakresie; zob. przyp. poprzedni.

⁷⁵ Por. C.W. Sałagierski, B. Tymecki, *Zasada legalizmu w postępowaniu notarialnym*, Rejent 2005, nr 9, s. 252-253, 267.

⁷⁶ Tak M. Paźdzan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1108.

⁷⁷ Podobnie w odniesieniu do art. 13 pr. spadk. A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku...*, s. 844.